

Dubicki, Tadeusz

Początki działalności Grupy Operacyjnej KERM "Prusy Wschodnie" na terenie Warmii i Mazur (10 marca 1945 - trzecia dekada maja 1945)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 37-54

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Dubicki

POCZĄTKI DZIAŁALNOŚCI GRUPY OPERACYJNEJ KERM „PRUSY WSCHODNIE” NA TERENIE WARMII I MAZUR (10 marca 1945 — trzecia dekada maja 1945)

Prusy Wschodnie były pierwszym terytorium III Rzeszy sprzed 1939 roku, do którego jesienią 1944 roku dotarły wojska radzieckie.

Obejmowano tereny bardzo zniszczone wskutek zaciętych walk, było to również następstwem dyrektywy władz hitlerowskich o „martwej i spalonej ziemi” (Tote und verbrannte Erde), zgodnie z którą każdy teren opuszczony przez Niemców miał zostać „pustynią” pod względem gospodarczym i demograficznym. Plany te tylko częściowo udało się zrealizować — w południowej części Prus Wschodnich — bowiem gauleiter Prus Wschodnich, Erich Koch, zwlekał z wydaniem rozkazu o demontażu i wywiezieniu urządzeń przemysłowych, licząc na skuteczny opór wojsk niemieckich¹. Dopiero po przejściu wojsk 3 Frontu Białoruskiego do natarcia, niemieckie dowództwo wojskowe i władze cywilne nakazały wszystkim mieszkańcom Prus Wschodnich w ciągu kilku godzin ewakuować się na zachód. Większość Niemców uciekała do Piławy lub na Wybrzeże Zalewu Wiślanego do przepraw w rejonie Rosenbergu, Brandenburga i Balgi².

W sumie najbardziej ucierpiały tereny północne i wschodnie³. Miejscowy przemysł stracił 82% potencjału. W najważniejszych działach gospodarki stan dewastacji przedstawiał się następująco (wg stanu w lipcu 1945 r.): przemysł drzewny — 90%, budowy maszyn i metalowy — 88%, mineralny — 82%, spożywczy — 78%, budowlany — 70%⁴.

Zarządzenia władz hitlerowskich w sprawie ewakuacji ludności oraz wcześniejsza samorzutna ucieczka na zachód (w roku 1944 około 0,5 miliona Niemców) spowodowały ogromne wyludnienie. Z ponad miliona mieszkań-

1 T. Walichnowski, *Warmia — Mazury — Powiśle 1939—1945*, Warszawa 1972, s. 78.

2 *Historia Wielkiej Wojny Narodowej Związku Radzieckiego 1941—1945*, Warszawa 1965, t. 5, s. 126.

3 Zniszczenia wojenne nieruchomości w innych miastach Warmii i Mazur liczących powyżej 5 tys. mieszkańców przedstawiały się następująco: Orneta — 35%, Lidzbarsk Warmiński — 55%, Olsztyn — 42%, Szczytno — 45%, Kętrzyn — 50%, Dobrze Miasto — 62%, Bartoszyce — 60%, Giżycko — 60%, Barczewo — 65%, Iława — 75%, E. Osikowski, *Zniszczenia wojenne w zabudowie miast i wsi w Polsce według stanu w dniu 1 maja 1945*, Polska Ludowa, 1968, t. 7, s. 190—191; nieco odmienne dane podał Wydział Odbudowy przy Urzędzie Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski. W sprawozdaniu z 13 IX 1945 r. stan zniszczeń przedstawiono następująco: Nidzica — 71%, pow. Olsztyn — 40%, Braniewo — 65%, Pasłęk — 50%, Morąg — 50%, Susz — 48%, Ostróda — 32%, Bartoszyce — 25%, Reszel — 25%, Szczytno — 40%, Mrągowo — 13%, Kętrzyn — 40%, Gierdawy — 42%, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej WAPÓ), II, Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, t. 224.

4 D. Eaniec, *Województwo olsztyńskie w latach 1945—1948. Studia z odbudowy pozarolniczych działów gospodarki*, Olsztyn 1978, s. 20.

ców, w końcu marca 1945 roku, pozostało około 170 tys.⁵, w tym znaczny procent stanowiła ludność autochtoniczna.

Niekorzystna sytuacja gospodarcza i demograficzna spowodowała, iż organizacja władzy na tym terenie była zadaniem niezwykle skomplikowanym. Wymagało czasu opracowanie: konkretnych zasad przyjmowania tych ziem, systemu organizacji i funkcjonowania władzy oraz zgromadzenie odpowiednich kadr. Jedyną realną siłą, która mogła natychmiast po wyzwoleniu Warmii i Mazur zapewnić porządek publiczny, ochronę mienia przed zniszczeniem i rozszabrowaniem, były oddziały radzieckie.

Zgodnie z regulaminem praw i zwyczajów prowadzenia wojny lądowej i zasad okupacji wojennej w strefach przyfrontowych i frontowych, władza czasowo spoczywała w rękach komendantów wojennych, którzy działali poprzez tzw. komendatury. Podstawą prawną ich działalności na terenach wyzwolonych był art. 43 Konwencji Haskiej z 18 października 1907 roku, który mówił wręcz o konieczności podjęcia wszystkich niezbędnych środków przez zwycięskie wojska w celu przywrócenia i zapewnienia porządku na miejscowym terenie⁶. Sposób i zasady działania komendantur na terenach polskich ziem zachodnich i północnych znacznie różniły się jednak od późniejszej formalnej okupacji ziem niemieckich. Odmienne traktowanie wynikało z decyzji „Wielkiej Trójki”, zgodnie z którymi ziemie te miały przyspaść Polsce. Systemem komendantur wojennych miał więc od początku działania charakter tymczasowy, uzależniony od terminu gotowości przejścia tych ziem przez władze polskie, przy czym dążenie do jego najszybszego objęcia ziem zachodnich i północnych było wspierane postanowieniem rządowym⁷ oraz działaniem wszystkich organizacji demokratycznych w kraju.

Dużą aktywność w tej sprawie przejawiała PPR, która na posiedzeniach plenarnych KC w lutym i maju 1945 roku, jako główne bieżące zadanie przyjęła budowę polskiej władzy na ziemiach odzyskanych i zorganizowanie masowej akcji przesiedleńczej⁸. Wylaniała się konieczność opracowania planu rekonstrukcji ocalałego potencjału ekonomicznego oraz jego dalszej rozbudowy, a ze spraw najpilniejszych: metod przejścia i zabezpieczenia miejscowego przemysłu.

Przygotowania do realizacji tych zadań poczyniono jeszcze przed wyzwoleniem ziem zachodnich i północnych, zdawano sobie bowiem sprawę, iż przejście ich będzie wymagało zastosowania nieco innych metod niż na ziemiach „starych”. Za najbardziej odpowiadającą istniejącym warunkom działania władze centralne uznały koncepcję grup operacyjnych, którą sprawdzono już w okresie zabezpieczania i uruchamiania przemysłu na ziemiach „starych” w 1945 roku⁹.

5 E. Wojnowski, *Warmia i Mazury w latach 1945—1947*, Kształtowanie się stosunków politycznych, wyd. 2, Olsztyn 1970, s. 44.

6 K. Golczewski, *Pomorze Zachodnie na przetomie dwu epok 1944—1946*, Poznań 1964, s. 81.

7 W manifestie PKWN w kwestii Ziem Odzyskanych postulowano: ani chwili na ziemi polskiej, uwolnionej od najazdu hitlerowskiego, nie może działać żadna administracja prócz polskiej”, cyt. za A. Magierską, *Ziemie zachodnie i północne w okresie komendantur wojennych*. Kształtowanie się polskiej administracji cywilnej, *Dzieje Najnowsze*, 1973, t. 2, s. 233.

8 N. Kołomejczyk, *Sprawa ziem zachodnich w programie i działalności Polskiej Partii Robotniczej*, w: *Polska Partia Robotnicza na Pomorzu Zachodnim*, Pod red. B. Dopieraly, Poznań 1965, s. 40.

9 Na podstawie zachowanych archiwaliów, za moment rozpoczęcia tworzenia grup operacyjnych należy przyjąć dzień 17 sierpnia 1944 roku, kiedy to w Resorcie Gospodarki Narodo-

Biorąc pod uwagę specyfikę terenu należało zmodyfikować zasady pracy, do czego Kierownictwo Grup Operacyjnych w Warszawie przystąpiło na polecenie ministra Hilarego Minca na początku marca 1945 roku¹⁰. W związku z tym wydano *Orientacyjną instrukcję o pracy grup operacyjnych na Ziemiach Zachodnich (leżących poza granicą 1939 r.)*, podpisaną przez kierownika kpt. inż. Alfreda Wiślickiego 27 marca 1945 roku¹¹. Znaczenie poszerzała ona zakres działań nowo tworzonych ekip, które miały przejąć praktycznie wszystkie przedsiębiorstwa i zakłady na tych terenach. Określało to już początkowe stwierdzenie: „Zadaniem grup operacyjnych na Ziemiach Zachodnich jest organizacja od podstaw polskiego przemysłu i życia gospodarczego, celem jak najszybszego jego uruchomienia, — — Grupy Operacyjne są ośrodkiem organizacyjnym i obsadzają kluczowe stanowiska w organizacjach gospodarczych i przemysłowych, regulują w pierwszym okresie wpływ siły roboczej, stosunki gospodarcze i [poprzez] swój aparat nawiązują kontakt z właściwymi nadrzędnymi władzami gospodarczymi”¹².

Instrukcja dla ziem odzyskanych zakładała ścisłą współpracę grup operacyjnych z organami tworzącej się władzy administracyjnej. W tym celu strukturę terytorialnego zasięgu działania grup dostosowano do zasad obowiązujących terenowy aparat administracyjny odpowiednich szczebli. Znalazło to odzwierciedlenie w określeniu terenów działania poszczególnych ekip, pokrywających się z podziałem ziem odzyskanych na 4 okręgi administracyjne¹³.

Na czele grup operacyjnych w poszczególnych okręgach ustanowiono pełnomocników głównych, podlegających jedynie pełnomocnikowi rządu, z którym musieli współpracować i stosować się do jego poleceń. Pełnomocnik rządu miał prawo odwołania pełnomocnika głównego grupy operacyjnej. Dalsza hierarchia władzy wewnątrz grupy obejmowała pełnomocników obwodowych, których mianowali pełnomocnicy główni, ustalając jednocześnie terytorialny zasięg ich działalności, zasadniczo odpowiadający obwodowi (powiatowi). Instrukcja przewidywała również funkcje delegatów, wysyłanych przez pełnomocników głównych do poszczególnych fabryk czy przedsiębiorstw. Mieli oni pełnić funkcje tymczasowych kierowników zakładów, co było dozwolone realizmu opracowujących instrukcje, gdyż na ziemiach odzyskanych trudno byłoby tworzyć na wzór ziem „dawnych” normalne trzyosobowe zarządy.

Grupy operacyjne działające na ziemiach odzyskanych musiały również uwzględnić specyficzne stosunki prawno-własnościowe na tym obszarze. Należało też pamiętać, że od chwili wyzwolenia władzę sprawowała tu wojskowa administracja radziecka, która swobodnie dysponowała zdobytym mieniem

wej i Finansów PKWN utworzono Wydział Grup Operacyjnych, którego kierownikiem mianowano kpt. inż. Alfreda Wiślickiego: Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), PKWN, VIII/4, k. 22.

10 S. Jankowski, *Dolnośląskie Grupy Operacyjne KERM i Ministerstwo Przemysłu (kwiecień — wrzesień 1945 r.)*, Rocznik Wrocławski, t. 15/16, s. 68.

11 AAN, Grupy Operacyjne, 155, k. 4. Instrukcja nr 3/1 z 27 III 1945 r.

12 Ibidem.

13 14 marca 1945 r. Rada Ministrów podjęła uchwałę o podziale Ziemi Odzyskanych na 4 okręgi administracyjne. Uchwała RM tworzyła w miejsce województw i powiatów — okręgi i obwody, zamiast urzędów wojewódzkich i starościńskich — instytucje okręgowych i obwodowych pełnomocników. Pierwszymi pełnomocnikami okręgowymi zostali: gen. Aleksander Zawadzki — Śląsk Opolski, Stanisław Piaskowski — Dolny Śląsk, dr Aleksander Kaczocha-Józefski — Pomorze Zachodnie, dr Jerzy Sztachelski — Prusy Wschodnie; H. Rybicki, *Powstanie i działalność władzy ludowej na zachodnich i północnych obszarach Polski 1945—1949*, Poznań 1976, s. 39.

niemieckim. Instrukcja mocno podkreślała tę okoliczność przy okazji omawiania trybu przejmowania zakładów od komendantur. Wyraźnie zaznaczano, że na tym terenie funkcjonuje pojęcie „zdobyczy wojennej” i że do dowództwa radzieckiego należy wyznaczenie komisji, która „— przystąpi do zdawania pod zarząd polski terytoriów i przedsiębiorstw przemysłowych i gospodarczych uwzględniając przy tym interesy Polski i Związku Radzieckiego”¹⁴. W pierwszym rządzie nakazywano zapoznać się z terenem, a następnie przeprowadzić analizę pod względem informacyjnym i organizacyjnym. Niezbędną orientację w postępie przeprowadzanych prac miały dać organom kierowniczym cotygodniowe raporty składane przez pełnomocników obwodowych pełnomocnikowi głównemu, którego zadaniem było przesłanie Kierownictwu Grup Operacyjnych zbiorczej informacji o stanie okręgu.

Początkowo pełnomocnicy główni mieli szerokie kompetencje, przewidywano bowiem, że po zakończeniu akcji przejęcia i zabezpieczenia przemysłu, będą oni pełnić funkcje kierowników wojewódzkich wydziałów przemysłowych, które grupy zobowiązane były zorganizować.

W istotnej sprawie dyscypliny działania i zasad podporządkowania członków grup operacyjnych instrukcja podkreślała, że wszyscy oni są pracownikami państwowymi, których pracę w terenie jednoczy Kierownictwo Grup Operacyjnych w Ministerstwie Przemysłu.

Zalecenia i instrukcje miały oczywiście charakter ramowy. Podkreślała to cytowana instrukcja, dając pracownikom „wolną rękę” w przypadkach nagłych, nasuwanych przez życie. Stwierdzała ona, że wówczas pracownik grupy „— — decyduje śmiało i samodzielnie zgodnie z interesami państwa”¹⁵.

Akcja organizacji grup operacyjnych dla ziem odzyskanych miała specyficzny przebieg, gdyż powstawały one niezależnie od siebie, w różnych warunkach i terminach. Jedynym czynnikiem łączącym te działania w jednolitą akcję było Kierownictwo Grup Operacyjnych w Warszawie, które opracowywało wytyczne obowiązujące dla wszystkich grup. W jego gestii leżało również mianowanie pełnomocników głównych poszczególnych ekip.

Prace nad utworzeniem grupy operacyjnej „Prusy Wschodnie” rozpoczęto 10 marca 1945 roku w Warszawie¹⁶. Kierował nimi od początku ppor. Ignacy Marzyński, mianowany pełnomocnikiem głównym tej grupy.

W pierwotnych planach zakładano, iż wkroczenie na obejmowany teren odbędzie się trzema szlakami:

— z Pomorza na: Kwidzyn, Elbląg, Iławę do linii Ostróda — Morąg — Orneta;

— od strony Warszawy na: Nidzicę — Olsztyn, Lidbark Warmiński, Iławę do linii na zachód od jezior wschodniopruskich;

— z Białegostoku na Elk, Giżycko — Olecko¹⁷.

Wiodącą ekipą była, w myśl tych założeń, grupa warszawska, której miało przypaść obsadzenie centralnej części Prus Wschodnich — z Olsztynem, wyznaczonym na stolicę okręgu. Początkowo zakładano, że dla obsadzenia całego terenu działania grupy, będzie niezbędne utworzenie 30 ekip po 10 osób

¹⁴ AAN, Grupy Operacyjne, 155, k. 4. Instrukcja nr 3/1 z 27 III 1945 r.

¹⁵ Ibidem, s. 10.

¹⁶ AAN, Grupy Operacyjne, 207, k. 2—3. Organizacja Grupy Operacyjnej „Prusy Wschodnie”.

¹⁷ Ibidem.

w każdej. Do takiej wzorcowej ekipy mieli wchodzić: pełnomocnik, kwaterymistrz, zastępca personalny, sekretarka-maszynistka, inżynier-elektryk, mechanik, szofer oraz 3 osoby „według potrzeby”. Grupa miała być zdolna do samodzielnego zorganizowania życia gospodarczego na powierzonym sobie terenie, a następnie do przekształcenia się w Wydział Przemysłowy, co miało być punktem docelowym jej działania.

W związku z niesprzyjającymi warunkami miejscowymi (zniszczenia, brak oparcia o ludność miejscową) zdecydowano, iż początkowo grupa nie będzie lokować swych pracowników w małych miejscowościach. Program działania zawierał się w instrukcji: „Należy ograniczyć się do miast i te obsadzić, i po stworzeniu warunków obejmować przemysł”¹⁸.

Montowanie grupy operacyjnej „Prusy Wschodnie” trwało niespełna 3 tygodnie. Obok szczegółowych ustaleń organizacyjnych¹⁹, działania obejmowały także programowanie i ustalenie zakresu prac, które grupa miała wykonać. Przeprowadzono m.in. orientacyjny szacunek przewidzianych do przejścia przedsiębiorstw przemysłowych, liczbę ich oceniano wówczas na około 1500²⁰.

Przygotowania do wyruszenia w teren ukończono pod koniec marca. Ponieważ do tego czasu zachodnią część Okręgu Mazurskiego obsadziły już ekipy Morskiej Grupy Operacyjnej²¹, plany marszruty ekipy „Prusy Wschodnie” zmieniono — punktem wyjściowym dla wszystkich ekip miała być Warszawa. Pierwsza część ekipy pod kierownictwem Romualda Kozikowskiego miała wyruszyć 29 marca 1945 roku. Wyjazd ten jednak w ostatniej chwili odroczone²², gdyż pojawiła się możliwość lepszego zaopatrzenia grupy, która 31 marca — otrzymała kredyt w wysokości 0,5 mln zł. Pracownikom grupy wydano sorty mundurowe, dwutygodniowe racje żywności dla 75 osób, zaopatrzone w legitymacje oraz zaświadczenia służbowe²³. Ostatecznie pierwsza ekipa wyruszyła z Warszawy 4 kwietnia. Należały do niej 54 osoby, kierował nią osobiście pełnomocnik główny ppor. Ignacy Marzyński²⁴.

Podróżowano trzema ciężarówkami i samochodem osobowym²⁵. Ośmioosobowy sztab grupy tworzyli, obok pełnomocnika głównego Marzyńskiego, jego ówczesny zastępca Kazimierz Talikowski, dwóch inspektorów oraz czterech pracowników biurowo-kancelaryjnych. Ponadto w ekipie tej znajdowało się sześciu inżynierów: Aleksander Neyman, Tadeusz Baliński, Józef Knysz, Jan Nawrot, Jerzy Ursyn-Niemcewicz, Zygmunt Tietz; 17 techników — m. in.

18 Ibidem.

19 W planach organizacyjnych grupy przewidywano utworzenie w Mławie lub Działdowie tzw. bazy pomocniczej, która dysponowałaby pomieszczeniami dla 20–30 osób, odpowiednim zapasem żywności oraz własnymi samochodami. Miała ona spełniać rolę bazy wypadowej dla udających się na Warmię i Mazury. Tam też planowano tymczasowo zainstalowanie się pełnomocnika głównego grupy wraz ze sztabem: AAN, Grupy Operacyjne, 207, k. 3 Organizacja Grupy Operacyjnej „Prusy Wschodnie”.

20 Ibidem.

21 Morska Grupa Operacyjna została sformowana w Bydgoszczy, skąd 25 marca wyruszyły w teren 3 grupy powiatowe — elbląska, kwidzińska i malborska. Grupy te działały w składzie Morskiej Grupy Operacyjnej do końca kwietnia 1945 r., a następnie po jej rozwiązaniu przekazano je pod kierownictwo grupy operacyjnej „Prusy Wschodnie”: AAN, Grupy Operacyjne, 155, k. 81. Pismo pełnomocnika głównego Morskiej Grupy Operacyjnej inż. Wł. Szredowicza do por. I. Marzyńskiego, 24 IV 1945 r. Gdańsk.

22 AAN, Grupy Operacyjne, 56, k. 14.

23 Ibidem.

24 AAN, Grupy Operacyjne, 207, k. 23. O Grupach.

25 AAN, Grupy Operacyjne, 56, k. 31. Pismo kwaterymistrza Grup Operacyjnych, inż. Z. Kosztowskiego do kierownika Grup Operacyjnych, Warszawa, 14 IV 1945 r.

Franciszek Janicki, Remigiusz Czarnocki, Stefan Swiecki, Feliks Bandurski; sześciu techników mechaników, kreślarz — Zygmunt Zawadzki, drukarz — Wacław Szymański, sześciu kierowców oraz dziewięciu „różnych”²⁶.

W trakcie podróży, która wiodła przez Nidzicę, Dąbrówno i Olsztyn, grupa obsadziła te powiaty, zostawiając w Nidzicy pięciu ludzi z pełnomocnikiem Władysławem Paprockim, w Dąbrównie trzech ludzi z Józefem Groszkowskim i w Olsztynku pięciu ludzi z pełnomocnikiem Zygmuntem Mianowiczem.

Wymienione ekipy były pierwszymi przedstawicielstwami władz polskich w tych miastach; informował o tym w raporcie do kierownika Grupy Operacyjnej kpt. inż. Alfreda Wiślickiego — pełnomocnik główny grupy „Prusy Wschodnie” zaznaczając jednocześnie, iż w każdej z tych ekip znajdował się tylko jeden człowiek uzbrojony w karabin²⁷.

Grupa posuwała się szybko, jej podstawowa część, z pełnomocnikiem Marzyńskim, dotarła do Olsztyna w nocy z 5 na 6 kwietnia.

Jedną z pierwszych czynności było natychmiastowe wysłanie dwuosobowych ekip do Lidzbarka Warmińskiego, Ornety, Morąga i Ostródy. Jednocześnie nawiązano kontakt z przebywającym już od 30 marca²⁸ na terenie Olsztyna pełnomocnikiem rządu płk. dr. Jakubem Prawinem. Obok czysto formalnego obowiązku zameldowania się, skonsultowano sytuację na terenie miasta i okręgu, omówiono program najniezbędniejszych prac.

Jednocześnie nawiązano kontakt z miejscową komendanturą. Jak wynika z raportu z 7 kwietnia, ustalono wówczas z komendantem, że chwilowo obiekty przemysłowe nie będą przekazywane stronie polskiej. Udało się natomiast uzyskać zgodę na instalowanie placówek grupy w terenie oraz na przeprowadzenie przez jej pracowników zwiadu gospodarczego²⁹.

Początki funkcjonowania grupy oraz instalowania się w terenie były mocno utrudnione.

Wspominając ten okres, pełnomocnik główny stwierdzał: „Trudności, na jakie napotkała grupa po przybyciu w pierwszych dniach kwietnia do Olsztyna, były zniechęcające: mieliśmy do czynienia z kompletnym bezludziem, gdzie pojęcie bezpieczeństwa osobistego nie istniało. Brak dostatecznej ilości środków transportu, nieregularność i niepewność komunikacji i wreszcie brak żywności były pierwszą przeszkodą, z którą mieliśmy się uporać”³⁰.

Miejscowe warunki określiły od razu kierunki działania grupy. W pierwszej kolejności zabezpieczano podstawowe warunki egzystencji członków ekipy, przydzielając im kwatery i organizując wyżywienie. Mimo niezwykle ciężkich warunków startu, nikt z pracy nie rezygnował. Zdawano sobie jednak sprawę, że niezbędne są dalsze wzmocnienia kadrowe. Z konkretnymi

²⁶ AAN, Grupy Operacyjne, 56, k. 27. Lista pracowników Grupy Operacyjnej Ministerstwa Przemysłu na Prusy Wschodnie wyjeżdżających w dniu 4 kwietnia 1945 r.

²⁷ AAN, Grupy Operacyjne, 56, k. 24. Raport nr 1 do kierownika Grup Operacyjnych w Warszawie, Olsztyn, 7 IV 1945 r.

²⁸ 30 marca, w związku z wejściem dr. Jerzego Sztachelskiego w skład Rządu Tymczasowego, nowym pełnomocnikiem rządu na Okręg został mianowany przez Prezydium KRN płk dr Jakub Prawin, dotychczasowy pełnomocnik rządu przy dowództwie 3 Frontu Białoruskiego; Datę 30 marca 1945 r. uważa się za początkującą oficjalną działalność władz polskich w Okręgu Mazurskim: E. Wojnowski, op. cit., s. 50 n.

²⁹ AAN, Grupy Operacyjne, 56, k. 24.

³⁰ AAN, Grupy Operacyjne, 35, k. 66. Sprawozdanie I. Marzyńskiego na Zjeździe Przemysłowym, 28 VIII 1945 r.

postulatami w tej sprawie wystąpił pełnomocnik główny już 7 kwietnia w raporcie skierowanym do Kierownictwa Grup Operacyjnych w Warszawie. Wniósł w nim o szybkie przysłanie dalszych 30 inżynierów i techników, 20 specjalistów przemysłu spożywczego, 20 specjalistów samochodowych, 10 elektryków i 5 hydraulików³¹.

Oczekując na te posiłki sztab grupy opracował tymczasowy plan działania, dostosowany do okoliczności. Zawierał on ogólne wskazania co do kierunków i metod pracy. Najistotniejsze punkty mówiły o konieczności:

- zainstalowania się za wszelką cenę w terenie;
- nawiązania dobrych stosunków z komendanturami;
- przeprowadzenia wywiadu gospodarczego;
- zabezpieczenia obiektów nie zajętych przez oddziały radzieckie;
- zakładania magazynów i pomieszczeń do składowania znalezionych maszyn i urządzeń.

W miarę możliwości należało również starać się o przekazanie stronie polskiej przez komendantury radzieckie przedsiębiorstw użyteczności publicznej oraz organizować życie tam, gdzie władze administracyjne jeszcze nie dotarły³².

Tak zarysowany program działania obowiązywał wszystkich członków grupy, której zasięg działania systematycznie się powiększał, kontynuowano bowiem akcję wysyłania coraz to nowych ludzi w teren. 10 kwietnia obsadzono Gierdawy, 12 kwietnia Mrągowo, 14 kwietnia Kętrzyn, natomiast 15 kwietnia wydelegowano z Olsztyna 10-osobową grupę dla obsadzenia późniejszych powiatów piskiego, elckiego, oleckiego, goldapskiego, węgorzewskiego i giżyckiego³³. Obsadzenie, w ciągu pierwszych 10 dni obecności na terenie okręgu, 16 miast powiatowych było niewątpliwie sukcesem organizacyjnym, chociaż oczywiście oznaczało dopiero wstęp do właściwej pracy. 15 kwietnia rezerwy kadrowe grupy operacyjnej wyczerpały się — znajdowało się wówczas w Olsztynie 22 pracowników niezbędnych do pracy w sztabie oraz zatrudnionych w mieście i na terenie powiatu. Dalsze wysyłanie grup operacyjnych w teren było więc uzależnione od otrzymania „posiłków kadrowych” z Warszawy.

Dotarły one do Olsztyna w trzech rzutach — 17, 18 i 25 kwietnia — w sumie przybyło wówczas 80 osób³⁴. Niezależnie od nich, zjawili się w Olsztynie indywidualnie około 30 osób, a ponadto uzupełnili grupę zgłaszający się do pracy repatrianci zza Buga oraz osoby oddelegowane przez PUR i związki zawodowe³⁵.

Powiększenie stanu osobowego pozwoliło na wznowienie akcji obsadzania powiatów. Najpóźniej dotarto do powiatów północnych stanowiących w kwietniu strefę przyfrontową. Na terenie tym (Bartoszyce) wystąpiły trudności

31 AAN, Grupy Operacyjne, 56, k. 24.

32 AAN, Grupy Operacyjne, 35, k. 67. Sprawozdanie por. I. Marzyńskiego, Zjazd Przemysłowy, 28 08 1945 r.

33 AAN, Grupy Operacyjne, 229, k. 1. Meldunek pełnomocnika głównego grupy Marzyńskiego dla pełnomocnika rządu płk. Prawina, 15 IV 1945 r.

34 Ekipe, która wyruszyła 17 kwietnia, prowadził Zbigniew Turczak, ponadto znajdowali się w niej: Rudolf Daniec, Tadeusz Grabowski, Brunon Schliemann, Ildelfons Iwanowski, Władysław Stasiak, Donat Frolewicz, Stanisław Kryst, Ludwik Zaleski, Marian Walendowski, Marian Derwalski, Tadeusz Jankuniec, Mieczysław Walkanis, Franciszek Gołębiowski: AAN, Grupy Operacyjne, 56, k. 37. Lista pracowników Gr. Op. „Prusy Wschodnie”.

35 AAN, Grupy Operacyjne, 213, k. 199.

w zainstalowaniu się delegowanych pracowników. Miejscowy komendant nie został bowiem powiadomiony o ich przybyciu i dopiero w wyniku przeprowadzonych rozmów cofnął wydane uprzednio polecenie opuszczenia miasta. Podobny przypadek odnotowano także wcześniej na terenie pobliskiej Ornety³⁶.

Szybkie i sprawne zainstalowanie się w terenie, utrudniał szczególnie brak środków transportu. Zdarzało się, że wyznaczona ekipa przez kilka dni nie miała możliwości wyruszenia z Olsztyna. Sztab grupy dysponował wprawdzie kilkoma samochodami, jednak ze względu na całkowity brak benzyny stały one dość długo bezużytecznie³⁷. Także korzystanie z kolei było utrudnione, obsługiwała ona głównie transporty wojskowe, ponadto transport ten odbywał się w bardzo wolnym tempie (zdarzało się, że 100 km pokonywano w ciągu 36 godzin). W tej sytuacji do bliższych wyjazdów — na teren powiatu olsztyńskiego — jako środka lokomocji najczęściej używano zaprzęgów konnych³⁸.

Pracownicy grupy byli przeważnie pierwszymi i przez długi okres jedy-nymi przedstawicielami władz polskich na terenach swego działania, w związku z tym często musieli sami podejmować trud organizowania lokalnej administracji³⁹.

Życie zweryfikowało pierwotnie planowane obowiązki członków grupy, co oficjalnie zaakceptowano w przytoczonym już tymczasowym planie działania opracowanym przez sztab grupy.

Tak więc w początkach działalności grupy „Prusy Wschodnie”, na plan pierwszy wysunęły się zadania o charakterze organizacyjno-administracyjnym. Miało to swoje dobre strony, sprzyjało stopniowemu „wprowadzeniu” w problematykę terenów, które były w zasadzie pustynią zarówno demograficzną, jak i gospodarczą.

Mimo przedstawionych trudności, obsadzenie wszystkich powiatów Okręgu Mazurskiego siłami grupy operacyjnej zakończono pod koniec maja⁴⁰. Ogółem obsadzono 26 powiatów oraz miasto wydzielone — Olsztyn. Ekipy początkowo dwu- lub trzyosobowe, z czasem zwiększały liczebność, nie osiągnięto jednak przewidywanych w pierwotnych planach dziesięcioosobowych stanów.

Koniec maja stanowił wyraźną cezurę czasową w działalności grupy operacyjnej „Prusy Wschodnie”. Wszedł bowiem wówczas w życie rozkaz Sztabu 3 Frontu Białoruskiego o przekazywaniu mienia władzom polskim⁴¹.

Dotychczasowe prace różnych ogniw grupy polegały — jak już wspomniano — na badaniu specyfiki terenu oraz podejmowaniu ograniczonych prac gospodarczych, w trakcie których sporadycznie zabezpieczano obiekty nie obsadzone przez wojsko.

36 AAN, Grupy Operacyjne, 221, k. 1. Sprawozdanie z inspekcji grup terenowych.

37 W raportach z 14 i 24 kwietnia, skierowanych do Kierownictwa Grup w Warszawie, pełnomocnik Marzyński domagał się przydziału niezbędnych dla zapewnienia transportu grupy 2 tys. litrów benzyny; AAN, Grupy Operacyjne, 56, k. 31, 48. Pismo kwatermistrza grupy op. inż. Z. Kosztowskiego do Kier. Gr. Op., Warszawa, 14 IV 1945.

38 AAN, Grupy Operacyjne, 207, k. 23.

39 AAN, Grupy Operacyjne, 228, k. 1. Meldunek pełnomocnika głównego grupy Marzyńskiego dla pełnomocnika rządu płk. Prawina, 15 IV 1945 r.

40 Najpóźniej obsadzono Braniewo — 28 maja 1945 r.; AAN, Grupy Operacyjne, 209, k. 126. Raport nr 1 pełnomocnika Aleksandra Gutowskiego.

41 E. Wojnowski, op. cit., s. 55.

W omawianym okresie (początek kwietnia — koniec maja) liczba pracowników grupy rosła systematycznie osiągając 31 maja 1945 roku 150 osób⁴², co stanowiło około 60% zapotrzebowania na fachowców. Na podstawie zachowanej dokumentacji można odtworzyć zasady działania wypracowanej wówczas przez grupę operacyjną „Prusy Wschodnie”. Na jej czele stał pełnomocnik główny, któremu podlegał sztab grupy mieszczący się w Olsztynie. (Pełnomocnik główny podlegał na terenie Okręgu Mazurskiego pełnomocnikowi rządu RP). Skład sztabu zmienił się nieco, oprócz pełnomocnika głównego wchodził dwaj jego zastępcy, trzech inspektorzy sprawujący nadzór nad grupami powiatowymi oraz kierownicy referatów branżowych, z których jeden był zastępcą pełnomocnika głównego, ponadto niezbędni pracownicy techniczni.

W terenie grupy operacyjne tworzyli — pełnomocnik obwodowy, zastępca (zastępcy), delegaci oraz inni pracownicy i specjaliści, inżynierowie, technicy, wykwalifikowani robotnicy.

Program działania w pierwszym okresie był dostosowany do realiów. Dążono do zainstalowania pełnomocników w terenie, którzy następnie przez umiejętnie nawiązanie kontaktu z komendantami mieli przystąpić do przejmowania względnie zabezpieczania obiektów, głównie niewielkich zakładów branży spożywczej, nie obsadzonych przez oddziały radzieckie.

Realizacja nawet tego planu „minimum” napotykała na różnorakie trudności, przede wszystkim nie można było liczyć na realną pomoc administracji. Urząd Pełnomocnika RP dopiero się tworzył, a starostowie znajdowali się w nielicznych powiatach. Ponadto środki, jakimi dysponowali reprezentanci polskich władz gospodarczych, były więcej niż skromne, brakowało żywności, sprawnego transportu, często dachu nad głową. W takich warunkach pracownicy grup operacyjnych swoje pierwsze kroki kierowali zwykle do komendantur wojennych. Przyjmowano ich tam z reguły przychylnie, uzyskiwano zgodę na zakwaterowanie, zaprowiantowywano. Ogólnie biorąc, kontakty towarzyskie układały się dobrze, natomiast służbowe nie zawsze tak wyglądały. Komendanci unikali rozmów na tematy związane z miejscową gospodarką, zasłaniając się brakiem wyraźnych instrukcji z dowództwa 3 Frontu Białoruskiego. W rezultacie prowadzonych pertraktacji, w większości komendantur pełnomocnicy uzyskali pozwolenie na prowadzenie wywiadu gospodarczego, zabroniono im jednak bezpośredniego dostępu do ważniejszych obiektów przemysłowych⁴³. Ograniczali się więc do badania terenu, sporządzania jego charakterystyki gospodarczej oraz zbierania danych o ważniejszych obiektach przemysłowych i możliwości ich uruchomienia.

Najsprawniej przebiegały te prace w Olsztynie, gdzie na miejscu znajdował się sztab grupy oraz aparat wykonawczy Urzędu Pełnomocnika Rządu. Początkowo miasto i powiat traktowano jako jeden obwód, 5 maja 1945 roku wydzielono odrębną jednostkę — obwód miejski. Pełnomocnikiem na Olsztyn mianowano Jerzego Koneckiego, na powiat — Jerzego Mścichowskiego, a jego zastępcą Kazimierza Pułaczewskiego⁴⁴.

Prace mające na celu ustalenie stanu faktycznego gospodarki w Olsztynie

42 AAN, Grupy Operacyjne, 292, Listy plac.

43 AAN, Grupy Operacyjne, 208, k. 14. Sprawozdania pełnomocników, s. 1 (Ostróda); k. 147 (Nidzica); AAN, Grupy Operacyjne, 209, k. 2 (Lidzbarsk).

44 AAN, Grupy Operacyjne, 221, k. 42. Raport inspektora Wł. Zielińskiego, Olsztyn, 5 V 1945 r.

podjęto już 8 kwietnia. Kierownictwo grupy dokonało podziału znajdujących się wówczas w mieście pracowników na trzyosobowe ekipy, których zadaniem było przeprowadzenie inspekcji obiektów przemysłowych. W celu usprawnienia pracy miasto podzielono na 9 rejonów działania⁴⁵. Najistotniejszym wynikiem przeprowadzonej lustracji było stwierdzenie, iż obok obiektów zajętych i zabezpieczonych przez wojska radzieckie, znajduje się pewna liczba zakładów stojących bezpiecznie, które można natychmiast przejąć. W sprawozdaniu z 12 kwietnia liczbę ich określono na 27 (w tym m.in. skład z 1 tys. ton węgla, tartak z 2 tys. m³ surowca, zakład kamieniarsko-betoniarski z zapasem 100 worków cementu, fabryka mebli z kilkoma wagonami drewna)⁴⁶.

Te początkowe pobieżne oceny zostały następnie uzupełnione o informacje dotyczące stanu całej gospodarki Olsztyna⁴⁷. W rezultacie stwierdzono, iż 20 kwietnia w mieście było 78 obiektów przemysłowych — w tym 6 „zakładów energetycznych”, 19 zakładów przemysłu metalowego (warszaty, garaże, zakłady mechaniczne, zakłady budowy maszyn), 11 zakładów przemysłu drzewnego, 3 zakłady graficzne, 6 zakładów budowlanych, 25 zakładów przetwórczo-spożywczych oraz 8 „różnych”⁴⁸.

W czasie inspekcji, trzyosobowa ekipa grupy w składzie: Brunon Schlie-mann, Marian Derwalski i Rudolf Daniec, dokonała oględzin przystani na jeziorze Ukiel. Znajdowały się w niej: 4 motorówki z silnikami, 4 motorówki bez silników, 19 jachtów mieczowych, 1 statek pasażerski, 15 zwykłych łódek rybackich, ponadto kilka jachtów i motorówek zatopionych⁴⁹.

Przeprowadzone na terenie całego Okręgu zwiady gospodarcze spowodowały podjęcie przez kierownictwo grupy decyzji o utworzeniu specjalnych referatów, mających zajmować się poszczególnymi działami gospodarki.

Najwcześniej, bo już 9 kwietnia powołano referaty: energetyczny, którego pracami kierował inż. Stefan Perkowski oraz transportu samochodowego pod kierownictwem Mieczysława Stefaniaka. Kilkaście dni później — 20 kwietnia utworzono referat wodociągów i kanalizacji z inż. Hipolitem Nosarzewskim na czele⁵⁰. Pozostałe referaty — chemiczny, mechaniczny, metalowy, spożywczy i drzewny powstawały stopniowo, tak iż ogólna liczba pracowników wszystkich referatów wynosiła 1 sierpnia 121 osób⁵¹.

Pierwszy rozpoczął swoją działalność referat energetyczny, którego pracownicy przeprowadzili od 9 kwietnia szereg inspekcji w celu zbadania stanu elektryfikacji Okręgu Mazurskiego. W pracy tej odczuwano dotkliwie brak jakichkolwiek planów i schematów miejscowych urządzeń i sieci energetycznych. Mimo tych trudności stwierdzono istnienie czterech elektrowni: miejskiej w Olsztynie, elektrowni na stacji filtrów, elektrowni przy ujściu rzeki Wadąg do rzeki Łyny i elektrowni wodnej w Brąswaldzie⁵².

45 AAN, Grupy Operacyjne, 222, k. 3. Raport inspektora Wł. Ziełińskiego, 12 IV 1945 r.

46 Ibidem.

47 Spośród 2640 budynków istniejących w mieście, całkowicie zniszczonych było 1040. Cz. Browiński, *Olsztyn 1945—1770*, t. 2, Olsztyn 1974, s. 43.

48 AAN, Grupy Operacyjne, 221, k. 19.

49 AAN, Grupy Operacyjne, 228, k. 27. Raport z oględzin przystani na jeziorze Ukiel, 27 IV 1945 r.

50 AAN, Grupy Operacyjne, 226, k. 127. Referat Energetyczny Grup Operacyjnych na Okręg Mazurski.

51 AAN, Grupy Operacyjne, 207, k. 23. O Grupach.

52 AAN, Grupy Operacyjne, 226, k. 127.

Od 17 kwietnia podjęto prace nad uruchomieniem lekko uszkodzonej elektrowni nad Łyną. Początkowo pracował tu cały fachowy personel grupy, a ponadto ekipa elektryków z olsztyńskiej grupy kolejarskiej oraz pracownicy magistratu i innych powstających w Olsztynie urzędów. Liczba zatrudnionych zwiększała się szybko — w pierwszym dniu pracy (17 kwietnia) pracowało 10 osób — (6 z PKP i 4 z Grupy Operacyjnej), natomiast 25 kwietnia już 111.⁵³ Od 25 kwietnia całością prac związanych z uruchomieniem elektrowni kierował inż. Ludwik Zaleski. Mimo ich intensywności jeszcze w połowie maja termin uruchomienia elektrowni był odległy⁵⁴. Jednakże, wskutek energicznej interwencji pełnomocnika głównego grupy ppor. Marzyńskiego w Dowództwie 3 Frontu Białoruskiego, uzyskano pozwolenie na uruchomienie nieuszkodzonej elektrowni w Brąszwaldzie, mimo iż wyposażenie jej miało być wywiezione w ramach „zdobyczy wojennej”. Dzięki temu, po naprawie uszkodzonej linii wysokiego napięcia, w drugiej połowie maja w Olsztynie zabłysło światło⁵⁵.

Sukcesem zakończyły się również działania innych pracowników grupy, którzy w dniach 23—28 kwietnia pod kierunkiem insp. Mieczysława Stefaniaka zabezpieczyli i zinwentaryzowali materiały pędne i pojazdy mechaniczne znajdujące się na terenie Okręgu. W rezultacie zdołano wówczas zwieźć do magazynów i garaży grupy ogółem tysiąc litrów ropy, 300 litrów oleju maszynowego, 200 litrów oleju „minimal”, 200 kg smaru, samochód osobowy „DKW”, samochód osobowy „Opel”, komplet kół z gumami do „Diesla”⁵⁶. Atmosferę towarzyszącą tym poszukiwaniom oddają dobrze wspomniana teletechnika Mieczysława Millo, który uruchamiał m. in. Rejonowy Urząd Telekomunikacyjny w Olsztynie: „W połowie maja 1945 r., na północnych torach linii kolejowych wiodących przez Braniewo, Cynty, Bartoszyce, Frydląd, Korsze, Gierdawy i inne, zbocza torów usłane są różnym sprzętem telekomunikacyjnym — Z czasem trafi to wszystko do Okręgowej Składnicy Sprzętu Telekomunikacyjnego w Olsztynie —”⁵⁷.

Od 5 maja zabezpieczeniem wartościowych surowców i materiałów zajmowała się miejska grupa operacyjna kierowana przez pełnomocnika Koneckiego. Dla usprawnienia prac miasto podzielono na 3 dzielnice operacyjne. Do zadań grup dzielnicowych należało:

- sporządzić dokładną ewidencję obiektów przemysłowych;
- starać się o zabezpieczenie obiektów w ramach technicznych możliwości;
- sporządzić plan zwózki cenniejszych materiałów i surowców do centralnego magazynu w porozumieniu z odpowiednim referentem za pośrednictwem pełnomocnika;
- rozważyć sprawy uruchomienia i obsady obiektów w porozumieniu z referentami.

Członkowie grup dzielnicowych byli zobowiązani także do codziennego składania raportów pełnomocnikowi Koneckiemu.

53 Ibidem, k. 128.

54 Ostatecznie z elektrowni na Łynie prąd dopłynął do Olsztyna 11 grudnia 1945 r.: Cz. Browiński, op. cit., s. 50.

55 AAN, Grupy Operacyjne, 226, k. 128.

56 AAN, Grupy Operacyjne, 221, k. 37. Raport z 28 IV 1945 r.

57 St. Badowska, B. Koziełło-Poklewski, *Wspomnienia techników i inżynierów — pionierów odbudowy województwa olsztyńskiego*, Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 1975, nr 2, s. 128.

Odmienne zorganizowano działanie grup w terenie, na szczeblu obwodów. Początkowo szczególną rolę w tej pracy odgrywali inspektorzy udzielający miejscowym pełnomocnikom wskazówek i wszelkiej możliwej pomocy. Jako członkowie sztabu reprezentowali oni kierownictwo grupy. Ich autorytet był pomocny w układaniu stosunków z komendaturami bądź z organizującymi się polskimi władzami administracyjnymi. Ponadto byli oni obojętni do stalego informowania sztabu grupy o aktualnym stanie prac wykonywanych przez poszczególne ekipy. W ich kompetencji leżały również decyzje personalne — np. w Nidzicy inspektor Stefaniak zaproponował zmianę dotychczasowego pełnomocnika Władysława Paprockiego na Jana Majdeckiego, inspektor Henryk Reinhard domagał się od sztabu w Olsztynie wzmocnienia dwuosobowej grupy w Węgorzewie, co zostało zrealizowane⁵⁸.

Jak wynika z dokumentów, w kwietniu na terenie Okręgu Mazurskiego działało trzech inspektorów — Władysław Zieliński, Mieczysław Stefaniak i Henryk Reinhard.

Tematyka wszystkich ówczesnych raportów jest zblizona. Zawierają one informacje na temat stosunków z komendaturami wojennymi, organizacją polskich władz administracyjnych, charakterystykę przejętych terenów (zniszczenia, sytuacja demograficzna, narodowościowa).

Jak wynikało z nadesłanych do Olsztyna raportów stosunki z władzami radzieckimi w drugiej połowie kwietnia układały się dobrze, z wyjątkiem Olecka, w którym komendant przyjął pracowników grupy operacyjnej „chłodno, ale pozwolił pozostać”⁵⁹. We wszystkich raportach podkreślano dotkliwy brak rąk do pracy. Np. w Nidzicy do uruchomienia najważniejszych ocalałych obiektów potrzeba było pilnie 28 osób, w Dąbrównie — 29⁶⁰. Kierownictwo grupy operacyjnej czyniło starania o pozyskanie niezbędnych pracowników. W okólniku nr 16 z 15 maja wskazywało ono na konieczność pozyskiwania fachowców wszystkimi dostępnymi drogami. Dokument ten podkreślał celowość prowadzenia akcji rejestracji miejscowych sił, a niezależnie od tego postulowano werbunek — we współpracy z władzami administracyjnymi, związkami zawodowymi, partiami politycznymi — z terenów Polski centralnej⁶¹.

Mimo wszelkich trudności, wymierne efekty pierwszych dwóch tygodni działalności grup powiatowych były zachęcające. Do 20 kwietnia zdołano bowiem uruchomić 9 młynów (7 wodnych, 2 parowe), 8 piekarń, 3 młeczarnie, 3 gorzelnie, browar, a ponadto 2 tartaki i 2 warsztaty samochodowe⁶².

Najwięcej obiektów oddano do użytku w Biskupcu — po jednym młynie,

⁵⁸ Zmiany w obsadzie poszczególnych grup powiatowych, zwłaszcza na stanowisku pełnomocnika występowały dość często. Przykładowo — pełnomocnik Jan Majdecki z Nidzicy został później przeniesiony do Dobrego Miasta, a pełnomocnik Władysław Paprocki objął stanowisko pełnomocnika grupy w Elku. Potwierdza ten wniosek porównanie obsady pełnomocników grupy z końca maja (aneksu) z analogiczną listą pełnomocników na dzień 15 kwietnia: E. Wojnowski, op. cit., s. 39.

⁵⁹ AAN, Grupy Operacyjne, 221, k. 14. Raport inspektora H. Reinharda, 17 IV 1945 r.

⁶⁰ AAN, Grupy Operacyjne, 221, k. 9. Raport inspektora M. Stefaniaka, 14 IV 1945 r.

⁶¹ AAN, Grupy Operacyjne, 155, k. 116. Okólnik nr 16, Olsztyn, 15 V 1945 r.

⁶² AAN, Grupy Operacyjne, 226, k. 125. Wykaz obiektów uruchomionych wg dotychczasowych raportów z terenu do 20 IV 1945 r.

warsztacie samochodowym, tartaku, gorzelni, piekarni, mleczarni; w Olsztynie uruchomiono 2 młyny, 3 piekarnie i warsztat samochodowy⁶³.

Obraz działalności grup w omawianym okresie nie byłby pełny bez uwzględnienia warunków, w jakich przyszło im działać. Wskutek złej sytuacji aprowizacyjnej i sanitarnej wystąpiły zachorowania na dur brzuszny, które następnie rozszerzyły się w epidemie. Było to szczególnie groźne, ponieważ, w mieście był tylko jeden szpital, kolejowy (zorganizowany przez lekarzy Stanisława Flisa i Floriana Piotrowskiego), który nie mógł pomieścić wszystkich chorych na dur⁶⁴. Władze administracyjne zdobyły pewną ilość szczepionki. Obowiązkowi szczepień ochronnych podlegali m. in. wszyscy pracownicy grupy operacyjnej, których zobowiązano do poddania się im pod groźbą utraty karty żywnościowej⁶⁵.

Szczepienia nie rozwiązywały oczywiście problemu, gdyż dla likwidacji źródeł choroby niezbędne było przede wszystkim szybkie uruchomienie wodociągów i kanalizacji. Zajmował się tym referat wodociągów i kanalizacji grupy, który 10 maja rozpoczął przygotowania w tym kierunku⁶⁶.

W pracy napotymano na różnego rodzaju przeszkody, m.in. w Olsztynie sprawny remont utrudniało obsadzenie stacji pomp przez wojska radzieckie⁶⁷. Zdecydowano się więc na tymczasowe rozwiązanie — wiercenie studni gospodarskich⁶⁸, których w miastach Okręgu nie było, ze względu na powszechność wodociągów. Ostateczne uruchomienie wodociągów w Olsztynie nastąpiło 14 lipca; w tym też mniej więcej czasie w Kętrzynie, Ostródzie, Pasłęku, Reszlu, natomiast w Biskupcu, Bartoszycach, Lidzbarku i Giżycku rejestrowano na początku sierpnia poważne zaawansowanie prac⁶⁹.

Jak już wspomiano, dawały się odczuć wielkie trudności aprowizacyjne. Miejscowe zapasy żywności okazały się minimalne, przeznaczano je zresztą głównie na potrzeby wojska⁷⁰. W tym położeniu aprowizacja pracowników grupy operacyjnej była możliwa przede wszystkim dzięki pomocy komendantur, które często brały ich na swoje wyżywienie.

W sprawozdaniu z Gołdapi pełnomocnik grupy stwierdzał, że żyje z przydziałów komendantury⁷¹, podobnie było w Piszku, Elku, Olecku, Szczytnie.

Stopniowo, w miarę zagospodarowania się grup w terenie, organizowano zaopatrywanie pracowników. Np. w Morağu utworzono stołówkę zaopatr-

63 W wykazie obiektów uruchomionych do 20 kwietnia figurują także zakłady w Elblągu i Kwidzynie. Nie uwzględniono ich w podanym zestawieniu, gdyż w omawianym okresie działały w nich ekipy podległe Morskiej Grupie Operacyjnej.

64 Cz. Browiński, op. cit., s. 56—57.

65 AAN, Grupy Operacyjne, 222, k. 5.

66 AAN, Grupy Operacyjne, 226, k. 57. Sprawozdanie Referatu Wodociągów i Kanalizacji.

67 AAN, Grupy Operacyjne, 226, s. 88. Sprawozdanie Referatu Wodociągów i Kanalizacji 9 sierpnia 1945 r. Olsztyn.

68 AAN, Grupy Operacyjne, 213, s. 184. Raport z budowy studni wierconej od 7 V — 14 V 1945 r.

69 AAN, Grupy Operacyjne, 226, k. 88. Sprawozdanie Referatu Wodociągów i Kanalizacji, 9 sierpnia 1945 r.

70 Pewien wpływ na utrzymującą się złą sytuację aprowizacyjną Okręgu w 1945 r. miała informacja przekazana premierowi przez pełnomocnika rządu, płk. Prawina, w której bez przeprowadzenia dokładnego szacunku stwierdził on, że teren rolniczy musi być zasobny w żywność. Spowodowało to, że władze centralne uznały Okręg Mazurski za samowystarczalny i nie udzielały wystarczającej pomocy w tym względzie: D. Łaniec, op. cit., s. 55.

71 AAN, Grupy Operacyjne, 209, k. 110. Sprawozdanie pełnomocnika Kossa, kwiecień 1945 r.

jąc ją w żywność z wyznaczonych przez komendanturę okolicznych wsi⁷². Stosunkowo najpomyślniejsza była sytuacja w powiatach położonych wzdłuż przedwojennej granicy polsko-niemieckiej. Żywność sprowadzano z pobliskich wsi polskich, np. pełnomocnik grupy w Dąbrównie, Groszkowski, miał w kwietniu 10 worków mąki pszennej i krowę. W okolicy znajdowały się też duże ilości zboża i kartofli, które miejscowa ludność na polecenie pełnomocnika zebrała i zabezpieczyła⁷³.

Apropozycja Okręgu nieznacznie poprawiła się w maju, kiedy to władze radzieckie przekazały niewielkie rezerwy z majątków rolnych. Pierwsze ograniczone symptomy stabilizacji na rynku żywnościowym wystąpiły w lipcu. Wówczas przystąpiono do wydawania chleba na kartki⁷⁴.

Poważną rolę w organizowaniu dostaw żywności odegrało „Społem”. Pierwsi jej przedstawiciele przybyli do Olsztyna już w początkach kwietnia⁷⁵. Szybka i skuteczną działalność uniemożliwiło im m.in. zniszczenie urządzeń sklepowych i magazynów. W większości miast zrujnowane były śródmieścia, skupiające zwykle większość punktów sprzedaży detalicznej⁷⁶. Jednakże już w maju 1945 roku utworzono pierwszą w Okręgu Spółdzielnię Spożywców „Mazur” w Olsztynie⁷⁷. Następnie powstała spółdzielnia „Ostoja” w Kętrzynie, która w czerwcu otworzyła 2 sklepy, w lipcu zaś zorganizowano na tym terenie Spółdzielnię Rolniczo-Handlową oraz placówkę hurtową „Społem”⁷⁸. 1 lipca 1945 roku w Okręgu Mazurskim pracowały już 22 placówki spółdzielcze⁷⁹.

Do poprawy sytuacji żywnościowej Okręgu Mazurskiego przyczyniły się także, działające w ramach grupy operacyjnej, referaty, spożywczy i chemiczny. Głównym ich zadaniem było przejmowanie obiektów. Referat spożywczy początkowo przejmował wszystkie nie obsadzone drobne zakłady, a więc: młyny, młeczarnie, rzeźnie, piekarnie, referat chemiczny (spośród obiektów przetwórstwa spożywczego): gorzelnie, cukrownie, olejarnie, drożdżownie, browary, rozlewnie wód mineralnych, piwa itp.⁸⁰

W omawianym okresie (do końca maja) prace obu referatów nie były jednak zbyt intensywne. Zwłaszcza referat chemiczny, niedawno utworzony, ograniczał się w zasadzie do rejestracji znajdujących się w Okręgu zakładów.

Obok niewątpliwych osiągnięć, odnotowano w pierwszym okresie działalności grupy także tarcia i konflikty, głównie między pracownikami poszczególnych ekip a organizującą się władzą administracyjną. Dotyczyły one za grosz kompetencji i terenów działania obu zainteresowanych stron. Zatarg taki, częściowo usprawiedliwiony brakiem precyzyjnego rozgraniczenia upraw-

72 AAN, Grupy Operacyjne, 214, k. 41. Raport z wykonanej pracy do dnia 19 IV 1945 r.

73 AAN, Grupy Operacyjne, 221, k. 9.

74 E. Wojnowski, op. cit., s. 71.

75 W początkach kwietnia przybyła do Olsztyna Grupa Operacyjna Związku Gospodarczego Spółdzielni „Społem”, kierowana przez B. Wilanowskiego. Następne posiłki kadrowe otrzymała w maju: J. Kasprówic, S. Różycki, *Spółdzielczość zaopatrzenia i zbytu na Warmii i Mazurach*, Warszawa 1961, s. 48.

76 Zniszczenia punktów sprzedaży detalicznej wyniosły 75% natomiast magazynów: chłodni — 80%; *Województwo olsztyńskie. Monografia ekonomiczno-społeczna 1945—1969* Wrocław 1974, s. 442.

77 Ibidem.

78 Z. Licharewa, *Kętrzyn. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962, s. 120.

79 J. Kasprówic, S. Różycki, op. cit., s. 49.

80 AAN, Grupy Operacyjne, 210, k. 72. Raport w sprawie organizacyjnej Referatu Chemicznego, 18 V 1945 r.

nień, między pełnomocnikiem grupy operacyjnej i starostą w Giżycku zasługuje na uwagę ze względu na zdecydowaną reakcją pełnomocnika głównego grupy ppor. Marzyńskiego, który kategorycznie nakazał swojemu pracownikowi: „-- nawiązać jak najściślejszy kontakt ze starostą i jego urzędem i mimo pewnych jednostronnie stwierdzonych komplikacji, prywatne i osobiste ambicje wyrugować dla podniesienia prestige'u naszej państwowej godności”⁸¹. To stanowisko kierownika grupy wyraźnie wskazuje, iż obawiał się on wystąpienia wśród pracowników nadmiernych ambicji i partykularyzmu, co w efekcie musiałyby odbić się ujemnie na rezultatach pracy.

Dla uzupełnienia obrazu działalności grupy operacyjnej należy wspomnieć o jej liczącym się wkładzie w organizację życia społeczno-politycznego Warmii i Mazur. Członkowie grupy operacyjnej „Prusy Wschodnie” przyczynili się do powstania miejscowej organizacji PPR, która rozpoczęła działalność 18 kwietnia 1945 roku. Utworzono wówczas w Olsztynie Komitet Wojewódzki PPR, a w jego powołaniu czynny udział brali członkowie PPR z grupy operacyjnej oraz Urzędu Pełnomocnika Rządu RP, DOKP, Dyrekcji Poczty i Telegrafów, Urzędu Ziemskiego i Zarządu Miejskiego⁸².

Do władz pierwszego Komitetu Wojewódzkiego PPR weszli wówczas: I sekretarz — Stanisław Andryszewski, II sekretarz — Bronisław Latosiński, III sekretarz — Ignacy Marzyński (pełnomocnik główny grupy operacyjnej) oraz Mieczysław Rohatyński i Józef Łączyński — członkowie. W 6 dni później odbyło się powtórne zebranie PPR, na którym I sekretarzem wybrano Michała Sokolowskiego, skierowanego do Olsztyna przez KC PPR⁸³. Liczebność PPR w momencie organizowania Komitetu Wojewódzkiego wynosiła 25 osób. Członkowie partii zorganizowani byli w siedmiu komórkach partyjnych, jedna z nich działała w ramach grupy operacyjnej⁸⁴.

W szeroko podejmowanej działalności politycznej mieściło się również wydanie przez sztab grupy specjalnego „Biuletynu Grupy Operacyjnej Ministerstwa Przemysłu” z okazji Święta Pracy i rocznicy uchwalenia pierwszej polskiej demokratycznej Konstytucji. W asygnowanym z datą 3 maja wydawnictwie, grupa operacyjna przedstawiła swoje dotychczasowe osiągnięcia i aktualny program działania. Stwierdzano m.in.: „Wysiłki nasze zmierzają przede wszystkim do uruchomienia zakładów użyteczności publicznej w większych miastach--”. W zakończeniu biuletynu nieco patetycznie apelowano: „Niech dziś radością serca nasze bijące, nie chcą zapomnieć o obowiązku odbudowy Warszawy, a więc wszystkie uruchomione warsztaty winny służyć tej palącej sprawie -- Pamiętajmy, że tylko poczucie wspólnego dobra sprawy i współpraca, znacznie przyspieszy nasze odrodzenie, a przez to i upowszechnienie dobrobytu”⁸⁵.

Angażowanie się członków grupy w działalność społeczno-polityczną na terenie Okręgu było w ówczesnej sytuacji celowe i wskazane, przyczyniało się bowiem do umocnienia nowej i młodej władzy. Najważniejszym jednak i podstawowym celem była praca na polu gospodarczym. Zadania postawione na początku kwietnia przez sztab grupy zostały zrealizowane. Do końca

81 AAN, Grupy Operacyjne, 214, s. 110. Do pełnomocnika na powiat Giżycko, 14 V 1945 r.

82 K. Rokoszewski, *Rola PPR w kształtowaniu władzy ludowej i procesie integracji na Warmii i Mazurach*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1962, nr 2, s. 341.

83 PPR na Warmii i Mazurach w latach 1945—1949, Olsztyn 1969, s. 10—11.

84 Ibidem, s. 10, 53.

85 WAPO, Urząd Pełnomocnika, 240, k. 45.

maja pracownicy obsadzili bowiem teren całego Okręgu, zdołali nawiązać dobre stosunki z miejscowymi komendaturami, w miarę możliwości uczestniczyli w organizowaniu miejscowych władz.

Ważnym efektem pracy grup było zdobywanie podstawowych danych o gospodarce terenu. Osiągnięciem należy nazwać uruchomienie drobnych warsztatów i zakładów — piekarni, młynów, gorzelnii itp., O zaangażowaniu pracowników grupy świadczy wyróżnienie 16 jej pracowników w raporcie pełnomocnika głównego grupy, skierowanym na ręce pełnomocnika rządu płk. dr. Jakuba Prawina⁸⁶. W uznaniu zasług pełnomocnik rządu wystosował do wszystkich wyróżniających się pisma z podziękowaniami „za spełnienie obywatelskiego obowiązku, sumienną pracę”⁸⁷.

Trzecia dekada maja kończyła pierwszy etap prac grupy. W większości obwodów Okręgu powstały już warunki do przejęcia całości miejscowej gospodarki, a zakończenie działań wojennych sprzyjało podjęciu starań w tym kierunku. Zapoczątkował je memoriał, opracowany jeszcze w końcu kwietnia przez sztab grupy, poświęcony stosunkom między pracownikami grup a komendaturami. Wskazywano w nim możliwości współpracy i podkreślano korzyści z niej płynące⁸⁸.

Zdecydowana zmiana we wzajemnych stosunkach nastąpiła po rozmowach między władzami polskimi a dowództwem 3 Frontu Białoruskiego przeprowadzonych w Warszawie, w pierwszej połowie maja. Efektem ich było porozumienie z 15 maja 1945 roku, w myśl którego strona radziecka miała przystąpić na terenie Okręgu Mazurskiego do natychmiastowego zdawania przedstawicielom władz polskich obiektów przemysłowych⁸⁹, z wyjątkiem tych, na których wywiezienie wystawiono nakazy (nariady) przed 15 maja⁹⁰. Jak wynika z dokumentów rozkaz w tej sprawie dotarł do wiadomości poszczególnych komendatur między 19 a 24 maja⁹¹.

Strona radziecka zainteresowana była w jak najszybszym rozpoczęciu tej akcji, którą od strony technicznej zabezpieczały specjalne dwustronne komisje. Radzieckie komisje zostały powołane przez lokalne komendatury, natomiast w skład polskich wchodziły przedstawiciele zainteresowanych instytucji — starostowie i pełnomocnicy obwodowi grup operacyjnych. Rolą pracowników grup w akcji przejmowania gospodarki podkreślał pełnomocnik rządu, polecając aby we wszystkich komisjach zdawczo-odbiorczych wykorzystano ich w maksymalny sposób⁹².

W trakcie przygotowań do akcji zdawczo-odbiorczej, sztab grupy wydał 2 okólniki (nr 17 i 18) zawierające wskazówki dla pracowników uczestni-

⁸⁶ Na liście wyróżnionych znajdowali się: Adolf Baryła, Benjamin Mikwański, Franciszek Reszke, Władysław Nalewajko, Ryszard Paderewski, Zygmunt Karbownik, Wacław Ziombki, Władysław Zarnecki, Zygmunt Niziołowski, Jerzy Kroński, Stanisław Oszczakiewicz, Józef Zawiasa, Brunon Schliemann, Marian Derwalski, Rudolf Daniec: AAN, Grupy Operacyjne, 229, k. 72.

⁸⁷ AAN, Grupy Operacyjne, 229, k. 76.

⁸⁸ AAN, Grupy Operacyjne, 225, k. 22. Memoriał do „wykorzystania przy interwencji w Sztabie 2 i 3 Frontu Białoruskiego, 23 IV 1945 r.

⁸⁹ AAN, Grupy Operacyjne, 56, k. 91. Sprawozdanie kier. gr. op. „Prusy Wschodnie” za m-c maj 1945.

⁹⁰ ANN, Grupy Operacyjne, 225, s. 34.

⁹¹ AAN, Grupy Operacyjne, 229, s. 100. Sprawozdanie z działalności za m-c maj, Olsztyn, 5 VI 1945 r.

⁹² AAN, Grupy Operacyjne, 229, k. 100. Sprawozdanie z działalności za m-c maj, Olsztyn 5 VI 1945 r.

czących w tych pracach. Podkreślano konieczność przestrzegania zasad ścisłej współpracy ze wszystkimi polskimi urzędami, instytucjami, a zwłaszcza ze starostami.

Pełnomocników obwodowych zobowiązano również do pozostawania w stałym kontakcie z pełnomocnikiem głównym grupy, którego mieli informować o najważniejszych sprawach. Obejmowanie miejscowej gospodarki zbiegło się z analogiczną akcją w płaszczyźnie politycznej — przekazywania władzy cywilnej przedstawicielom polskiej administracji. Pierwsza tego rodzaju uroczystość odbyła się 23 maja w stolicy Okręgu — Olsztynie, gdzie komendant wojenny miasta płk Szumski przekazał władzę pełnomocnikowi rządu płk. Prawinowi. Akt ten miał znaczenie symboliczne, gdyż dotyczył jedynie obszaru działania komendantury olsztyńskiej; proces przekazywania władzy w poszczególnych powiatach Okręgu Mazurskiego przeciągnął się aż do początków lipca (np. Braniewo)⁹³.

Wszczęcie przekazywania organom polskim władzy w Okręgu Mazurskim miało istotne znaczenie dla dalszego funkcjonowania grupy operacyjnej „Prusy Wschodnie”, która podejmowała odpowiedzialność za sprawy gospodarcze terenu.

ANEKS

Skład osobowy poszczególnych ekip terenowych w końcu maja 1945 roku
(na pierwszym miejscu pełnomocnik):

- Olsztyn — Jerzy Konecki
Pow. olsztyński — Jerzy Mścichowski, Kazimierz Pułaczewski, Mieczysław Wałkanis, Kazimierz Ładnowski
Pow. węgorzewski — Marian Wódka, Zygmunt Zawadzki, Tadeusz Zamulewicz, Wiktor Hofmański
Bartoszyce — inż. Tadeusz Drużyłowski, Stanisław Wańkiewicz, Czesław Krzywicki
Biskupiec — Zdzisław Chwirut, Waclaw Badowski (od 15.VI. pełnom.), Mieczysław Tracikiewicz
Braniewo — Aleksander Gutowski, Tadeusz Jankuniec
Dzierżgoń — Waclaw Węgrocki, Marian Skwarczyński
Dąbrówno — Józef Groszkowski, Henryk Bednarski, Waclaw Chorosiewicz
Gołdap — Józef Parzycki, Marian Łęgowski, Stefan Sroczyński
Dobre Miasto — Jan Majdecki, Ryszard Paderewski, Jerzy Przybylski
Gierdawy — Lech Piotrowicz, Stanisław Drozd-Drozdowski
Lidzbark — Remigiusz Czarnocki, Waclaw Chojnowski, Czesław Klimek
Olsztynek — Stanisław Stanisławski, Stefan Swiecki, Marian Rudka
Pisz — Jerzy Samplawski, Czesław Piekutowski
Elk — Władysław Paprocki, Kazimierz Karwacki
Giżycko (Łuczany) — Zygmunt Tietz, Waclaw Szymański, Marian Sztelter, Roman Smolniak

⁹³ AAN, Grupy Operacyjne, 209, s. 137. Raport nr 9, 12 VII 1945 r.

Morağ — Kazimierz Michalski, Ludwik Godylewski
 Nidzica — Michał Ostrowski, Antoni Bączkowski, Konrad Bielawski,
 Franciszek Janicki
 Szczytno — Romuald Kozikowski, Aleksander Neyman, Eugeniusz Naciąg-
 zek
 Ostróda — Zygmunt Mianowicz, Zbigniew Łożyński, Henryk Kisielewski
 Iława — Zbigniew Turczak, Bohdan Wesołowski, Stanisław Kryst, Hen-
 ryk Gumowski
 Pasłęk — Antoni Andrzejewski, Marian Walendowski
 Kętrzyn — inż. Jan Nawrot, Borys Szwarz
 Iławka — Waclaw Nalberczyński, Kazimierz Pietrzak
 Mragowo — Stanisław Kot, Paulin Redlicki
 Olecko — Tadeusz Paprocki, Władysław Jabłoński
 Orneta — Jan Andrzejewski, Antoni Wawrzyński.

Zródło: AAN. Grupy Operacyjne, 213, k. 200. Wykaz pracowników (pełnomocników)
 w Okręgu Mazurskim; WAPO, Urząd Pełnomocnika, 243, k. 68—71.

DIE ANFÄNGE DER OPERATIONSGRUPPE „PRUSY WSCHODNIE“ (OSTPREUSSEN) DES VOLKSWIRTSCHAFTSKOMITEES BEIM MINISTERRAT

Zusammenfassung

Die eigens vom Volkswirtschaftskomitee beim Ministerrat organisierten industriellen Operationsgruppen haben die sich 1945 in den West- und Nordgebieten Polens befindende Industrie übernommen und in Gang gesetzt. Sie haben auf Grund der Instruktion Nr. 3/I vom 27 März 1945, erlassen von der Leitung der Operationsgruppen in Warszawa, gehandelt. Eine von den Gruppen war die Operationsgruppe „Prusy Wschodnie“, deren Aufgabe es war, den Grund für die Anfänge des wirtschaftlichen Lebens in Ermland und Masuren vorzubereiten. Die ersten organisatorischen Arbeiten, geleitet von Leutnant Ignacy Marzyński, begannen am 10. März in Warszawa.

Zum Bestimmungsort — Olsztyn kam die 54 Mann zählende Gruppe in der Nacht vom 5. zum 6. April 1945. Im Laufe der Zeit nahm ihre Zahl zu — Ende Mai zählte sie 150 Personen. Die vorgefundenen Verhältnisse übten einen grossen Einfluss auf die Arbeit der Gruppe aus, die in erster Linie eine Basis für die materielle Existenz ihrer Mitarbeiter sichern musste. In der ersten Periode (Anfang April — Ende Mai 1945) beschränkten sich die Aufgaben der Gruppe auf die Anlegung in der Umgebung, auf die Durchführung der wirtschaftlichen Erkundung und — in wenigen Fällen — auf die Übernahme von industriellen Objekten. Diese wesentliche Änderung im Programm der Tätigkeit war Folge der Tatsache, dass in dieser Zeit in Ermland und Masuren die Sowjetische Militärverwaltung, organisiert im System der Kriegskommandanturen, tätig war. Ihr unterlag das gesamte Leben, auch das wirtschaftliche. Nach der Unterzeichnung der zwischen der polnischen Regierung und der Führung der III. Belorussischen Front in Sachen der Übergabe für die polnische Seite der ganzen Macht, darin auch der wirtschaftlichen Objekte (ausgenommen die — bis zum 15. Mai — zur Abfuhr bestimmte „Kriegsbeute“), wurden die Möglichkeiten geschaffen, die vor die Mitarbeiter der Operationsgruppe gestellte Hauptaufgabe zu realisieren: die hiesige Wirtschaft zu übernehmen, zu sichern und in Gang zu setzen.

Ende Mai 1945 haben die Mitarbeiter der Operationsgruppe 26 Kreise und eine Kreisfreie Stadt — Olsztyn besetzt.